

І. П. Чайка,

кандидат економічних наук,

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ДОСВІД РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РИНКІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. Для гармонійного розвитку суспільства необхідним є збалансоване поєднання у ньому матеріального та духовного, оскільки ступінь розвитку цих чинників визначає ступінь розвитку суспільства в цілому. Тому однією з пріоритетних соціальних функцій будь-якої держави є побудова та постійне вдосконалення системи освіти, підтримання її відповідності вимогам суспільства, що змінюються, а отже, її ефективності. Це говорить про те, що питання освіти завжди будуть залишатися актуальними.

Міжнародний досвід розвитку суспільства свідчить про підвищення економічної ролі знань, значущість системи вищої освіти для успішного розвитку ринкової економіки. Як вже зазначалося, освіта є базисом для досягнення конкурентоспроможності країни у глобальному соціально-економічному просторі. Науковці виділяють такі соціально-економічні і науково-технологічні чинники постіндустріальної економіки [1, с. 269]: стійке зростання економіки забезпечується персоналом, половину якого складають люди з вищою або спеціальною освітою; успішний розвиток освіти є запорукою безпеки і благополуччя країни; здатність фахівців швидко освоювати нові технології, мати навички самоосвіти; залучення їх в систему безперервної освіти і підвищення кваліфікації; підготовка фахівців з міжгалузевих, інтегральних і здвоєних спеціальностей; зростання попиту на фахівців, що є здібними до творчості, самостійної дослідницької, конструкторської і винахідницької діяльності; підвищення добробуту і грошових доходів населення; зростання платоспроможного попиту на освітні послуги.

На сьогоднішній день спостерігається інтернаціоналізація великої кількості видів суспільної діяльності, в тому числі і вищої освіти. Тому вважаємо необхідним дослідити тенденції розвитку провідних європейських ринків освітніх послуг та особливості функціонування ВНЗ європейських країн, провести моніторинг міжнародного ринку освітніх послуг з метою вдосконалення системи національної вищої освіти та визначення напрямків підвищення ефективності функціонування національних ВНЗ.

Як одну із тенденцій українські та європейські автори відмічають чітку спрямованість європейської освіти на середню та спеціальну освіту [1, с. 269; 2, с. 9] та професіоналізацію як один із головних складових розвитку університетської освіти [3,

с. 59] у деяких країнах Євросоюзу (ЄС). Під професіоналізацією розуміють «орієнтацію змісту освіти на отримання знань, засвоєння технік, компетенцій та поведінки... шляхом регулярних консультацій з викладачами, які самі здійснюють цю професійну діяльність; збільшення часу на практичну діяльність; вивчення робочих ситуацій, відтворення однотипної діяльності; відвідування підприємств, стажування тощо». У результаті навчання в університеті отримується спеціалізований фахівець для підприємства-інвестора, тобто фахівець зі спеціальною освітою. Але ставлення у авторів до зазначених процесів неоднозначне. Л. Шаповалова вважає, що «професіоналізація необхідна, оскільки вона зумовлена вимогами сучасного ринку праці...» і «випускники з такими дипломами швидко знаходять собі роботу», а у авторів Проекту дещо інше бачення. В аналітичній роботі Проекту йдеться про те, що «основані на знаннях суспільства, які прагне побудувати Європа, потребують основних навичок та вищої освіти, яка забезпечує спеціалістів для адаптації нових технологій та створення нових галузей з новими компаніями». Вони цитують П. Агіона [4, с. 701] щодо впливу заходів освітньої політики на рівень розвитку країни: «Збільшення витрат на 1000 дол. США (на душу населення) підвищить річний показник зростання країни, яка знаходиться на високому рівні технологічного розвитку, на 0,27%, тоді як інвестування такої суми в країні, яка відстає у цій галузі, збільшить показник зростання лише на 0,1%». Автори Проекту також наводять дані, що «збільшення середньої тривалості освіти на один рік у довгостроковій перспективі збільшує потенційну економічну ефективність на 6%».

Таким чином, інвестиції у людський капітал здатні давати високі прибутки. Враховуючи той факт, що на сучасному етапі свого розвитку Україна не є країною з найсучаснішими технологіями, що прагне до радикальних інновацій, які досягаються лише активною науково-дослідною діяльністю, працевлаштування випускників її ВНЗ не дозволяє національній економіці отримувати високі прибутки від залучення спеціалістів з вищою освітою.

Метою написання статті є дослідити європейський досвід розвитку ринків освітніх послуг для вдосконалення соціальної політики в Україні з даного питання.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні національні системи вищої освіти у країнах-членах

ЄС залишаються у тому вигляді, у якому вони були сформовані до об'єднання у єдиний союз держав і суттєво відрізняються між собою. У рамках ЄС Європейською Комісією (ЄК) розробляються і видаються рекомендації щодо вищої освіти, але вони є не обов'язковими до виконання, а ЄК виступає у ролі помічника в ознайомленні з політикою у секторі освіти, не здійснюючи при цьому значного впливу на національні структури. Виключенням із ситуації, що склалася, є Болонський процес, програма якого реалізується в усіх країнах-членах ЄС і гармонізує структуру вищої освіти, дозволяє студентам вільно обирати країну навчання. Іншими словами, Болонський процес сприяє інтернаціоналізації і інтеграції вищої освіти ЄС. Розглянемо основні тенденції, що спостерігаються у сфері вищої освіти деяких держав-членів ЄС.

Однією із провідних країн світу, що має стійкі традиції освіти, є Великобританія. Крім всесвітньо відомих університетів із великою історією і незаперечним авторитетом в усьому світі, таких як Оксфорд і Кембридж, у країні функціонує велика кількість більш нових і менш відомих університетів. І вони успішно розвиваються за рахунок інтернаціоналізації освітніх послуг. Кількість іноземних студентів у їх стінах за останні роки зросла у десятки разів. Крім того, створено філії цих університетів за кордоном, що дає можливість навчати ще 70 тис. студентів за межами країни. Сьогодні Великобританія займає друге місце після США у світі в рейтингу країн-експортерів освітніх послуг [1, с. 39].

На відміну від Великобританії Іспанія не має наукових і освітніх закладів всесвітнього рівня. З середини 1990 років в економіці країни спостерігалось стійке зростання в основному завдяки двом галузям:

будівництву і туризму [6, с. 270]. Світова фінансово-економічна криза не тільки перервала це зростання, але й загострила інші проблеми, що накопичились в економіці країни. Дана обставина обумовила необхідність проведення поряд із заходами з пом'якшення наслідків кризи для економіки країни реформ, що забезпечили б відновлення економічного зростання на новій інноваційній основі. Однією з причин, що визначає відставання Іспанії від провідних промислово розвинених країн ЄС за якісними параметрами розвитку є низькі темпи зростання продуктивності праці внаслідок низьких обсягів інвестиційних витрат, що направляються на розвиток наукових і освітніх закладів, відсутність стимулу до інновацій у підприємств малого і середнього бізнесу, результатом чого стає недостатня конкурентоспроможність національної економіки.

У 2009 р. уряд Іспанії представив стратегію стійкого економічного зростання, реалізація якої розрахована до 2020 р. Головною метою стратегії є оновлення моделі економічного зростання національної економіки шляхом її модернізації. Особливу роль в стратегії відведено питанням якісного покращення системи вищої освіти Іспанії, налагодженню зв'язків ВНЗ з промисловими підприємствами.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день офіційні рейтинги держав-членів з точки зору ефективності їх законодавства в цілому або конкретно у сфері науково-технічної діяльності не існують. Повний перелік статистичних даних про законодавство ЄС також є недоступним. Але європейські дослідники [7, с. 300–306] визначають певні критерії, на основі яких можливо виділити відмінності між двадцятьма вісьмома державами-членами ЄС у сфері науки та освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Групування держав-членів ЄС залежно від особливостей національної підтримки науково-технічної діяльності (розробка автора на основі джерела [7, с. 300–306])

№ з/п	Критерій	Назва групи	Країни
1	2	3	4
1.	Витрати на науково-дослідні роботи (згідно даних «Євростат»)	Країни-лідери	Данія, Фінляндія, Німеччина, Швеція, Великобританія
		Країни-послідовники	Австрія, Бельгія, Кіпр, Естонія, Франція, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Словенія
		Помірні країни	Чеська Республіка, Греція, Угорщина, Італія, Литва, Мальта, Польща, Португалія, Словаччина, Іспанія
		Країни, що наздоганяють	Болгарія, Латвія, Румунія
2.	Проведення ініціатив Стратегічної політики з підтримки інновацій в умовах кризи	Країни, що реагують не тільки на виклики сьогодення, а й на потенційні проблеми	Фінляндія, Німеччина, Нідерланди
		Країни, що реагують адекватно і своєчасно	Бельгія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Франція, Іспанія, Ірландія, Італія, Люксембург, Мальта, Польща, Швеція, Великобританія
		Країни із сильною захисною функцією	Австрія, Болгарія, Естонія, Греція, Угорщина, Португалія, Словаччина
		Країни, які реагують на виклики із затримкою	Латвія, Литва, Румунія, Словенія

1	2	3	4
3.	Ступінь залучення приватних організацій до здійснення науково-дослідної і технологічної діяльності	Країни, в яких приватні організації відіграють важливу роль	Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Великобританія
		Країни, в яких приватні організації здійснюють науково-дослідну діяльність, але їх роль незначна	Кіпр, Іспанія, Італія, Польща, Швеція, Австрія, Болгарія, Естонія, Угорщина, Португалія, Словаччина, Латвія, Литва, Румунія, Словенія
		Країни, в яких відсутні приватні організації, що здійснюють науково-дослідну діяльність	Фінляндія, Франція, Греція, Ірландія, Люксембург, Мальта, Нідерланди

На період з 2000 по 2010 р. ЄС була прийнята Лісабонська стратегія, відома також як Лісабонський План дій або Лісабонський процес, що стала планом дій і розвитку економіки ЄС. Метою Лісабонської стратегії було зробити ЄС «найбільш конкурентоспроможною, динамічною і наукомісткою економікою в світі, здатною на стале економічне зростання, з наявністю кращих робочих місць і великою соціальною згуртованістю». Важливими дійовими особами у здійсненні стратегії стали ВНЗ. Відповідно до закону ЄС всі країни-члени розробили власний підхід до розгортання діяльності структурних фондів (на період з 2007 по 2013 р.), кошти яких

в рамках цілей Лісабонської стратегії використовуються для науково-дослідної інфраструктури, підготовки кадрів і людського капіталу, науково-дослідницької діяльності, співпраці між університетами і промисловістю з метою сприяння інноваційній діяльності та конкурентоспроможності малих і середніх підприємств, подальшої комерціалізації науково-технічних розробок та інновацій, тощо. Як вже зазначалося вище, кожна держава-член ЄС має власну законодавчу базу стосовно освітньої діяльності. Основні законодавчі акти деяких держав-членів ЄС і їх стислий аналіз наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Організаційно-правова база підтримки науково-дослідної та освітньої діяльності країн-членів ЄС
(розробка автора на основі джерела [7, с. 310–346])

Держава-член ЄС	Назва законодавчого документу	Мета прийняття законодавчого документу
Німеччина	Угода об'єднаних земель з ініціатив досконалості федерального і обласних урядів з підтримки та досліджень в німецьких університетах (2005 р.)	співпраця з питань підтримки та досліджень в німецьких університетах між центральним і федеральним рівнями; сприяння конкуренції між ВНЗ в зазначеній сфері; сприяння налагодженню плідних взаємин між ВНЗ і науково-дослідними не університетськими інститутами
Франція	Закон щодо інновацій і досліджень (1999 р.)	надання правової основи відносинам між державним сектором наукових досліджень та бізнес-сектором шляхом створення підприємств; сприяння мобільності людських ресурсів між науково-дослідним сектором і бізнес-структурами; заохочення до участі науковців у здійсненні досліджень на підприємствах та проведення оцінки їх результатів
	Закон з наукових досліджень (2006 р.)	заохочення співробітництва між державними науково-дослідними установами і ВНЗ; встановлення критеріїв оцінки наукових досліджень і ефективності вищої освіти в контексті такої співпраці
Угорщина	Закон про науково-технологічні інновації (2004 р.)	встановлення основних принципів державної підтримки науково-дослідницької та інноваційної діяльності; сприяння застосуванню результатів науково-дослідницької діяльності в комерційних цілях; посилення захисту прав інтелектуальної власності; сприяння виникненню послуг, пов'язаних з проведенням досліджень і розробок, технологічних інновацій; поліпшення соціального сприйняття і правильного розуміння досліджень, розробок і технологічних інновацій
Латвія	Закон про наукову діяльність (2005 р.)	забезпечення правової основи для дослідницької системи держави; встановлення єдності наукової діяльності та вищої освіти, прав та обов'язків, незалежності та академічної свободи вчених; визначення компетенцій та обов'язків органів державної влади у забезпеченні науково-дослідної діяльності

Кожна держава-член ЄС має власні документи, що стосуються розвитку сфери наукових досліджень та інноваційної діяльності, власні національні плани реформ. Деякі з цих документів є більш докладними і розраховані на перспективу, інші менш амбітні. Але в кожному з документів зазначено роль вищої школи в розвитку освітнього потенціалу інноваційної економіки. Також в кожній державі проводиться оцінка політики і програм у сфері наукових досліджень і інновацій, для чого розроблено численні керівні правила або кодекси. Ці документи не носять обов'язкового законодавчого характеру, але мають суттєве практичне значення, адже впливають на методологію і правила поведінки при проведенні зазначеної оцінки.

Так, в Італії було створено Національну раду у справах університетів і досліджень. Її основним завданням є оцінка результатів навчання і досліджень, проведених в італійських університетах і інших громадських організаціях, які отримали державні кошти. Результати такої оцінки, що базується на принципах незалежності та неупередженості, слугують основою для виділення державного фінансування в майбутньому.

Також керівні органи країн-членів ЄС підтримують проведення форсайтних досліджень на регіональному, національному та європейському рівнях. Форсайт (дослівно «погляд у майбутнє») є ефективним інструментом формування пріоритетів і мобілізації великої кількості спеціалістів різних галузей для досягнення якісно нових результатів у сфері науки та технологій, економіки, держави, суспільства,

розробки на основі форсайт-проектів стратегічної політики та інструментів планування, практичних заходів з наближення обраних стратегічних орієнтирів.

Одним із головних ефектів від здійснення форсайт-проектів є розвиток взаємозв'язків між учасниками проекту (представниками бізнесу, науки, вищої школи, державними службовцями), формування горизонтальних мереж, в межах яких спеціалісти суміжних галузей мають можливість систематично обговорювати загальні проблеми, напрацьовувати спільне бачення ситуації, що склалася. Останні десять років активно проводяться форсайт-проекти соціального розвитку таких країн як Великобританія, Франція, Австрія, Фінляндія; також форсайтні дослідження проводяться в Іспанії, Данії, Німеччині, Греції, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Польщі, Словаччині, Румунії, Литві, на Мальті. В інших країнах-членах ЄС практикують консультації між представниками промисловості, наукових кіл, представників держави і громадськості; оцінювання впливу політичних заходів на майбутні періоди; проведення різноманітних досліджень.

У 2006 р. було оприлюднене Повідомлення Європейської Комісії «Реалізація знань на практиці: широкоформатна інноваційна стратегія для ЄС», в якому розглянуто питання освіти, навичок, мобільності дослідників, транснаціонального співробітництва, обміну знаннями, політики єдності, фінансування інновацій та ін., а також розподілено компетенції та відповідальність за реалізацію конкретних запропонованих заходів (табл. 3).

Таблиця 3

Схема розподілу компетенцій у заходах, що запропоновані у Повідомленні Комісії «Реалізація знань на практиці: широкоформатна інноваційна стратегія для ЄС» (розробка автора на основі джерела [5, с. 280])

Тема заходу	Компетенція	Відповідальність		Вид робіт	
		Співтовариство	Держави-члени	Співтовариство	Держави-члени
Збільшити частку державних витрат на освіту. Імплементувати Повідомлення «Проведення модернізації програм для університетів»	Держави-члени	x	x	Закликати держави-члени до дій шляхом пропонування рекомендацій	Імплементувати рекомендації
Створити відкритий, єдиний та конкурентоздатний європейський ринок праці для дослідників	Співтовариство	x	x	Висунути пропозицію	Прийняти рішення щодо пропозиції
Сприяти обміну знаннями між університетами та іншими дослідницькими організаціями, а також промисловістю	Співтовариство	x	-	Повідомлення, включаючи факультативні настанови щодо заходів держав-членів та зацікавлених сторін (необов'язкові рекомендації)	-
Стратегія щодо прав інтелектуальної власності	Співтовариство	x	-	Запропонувати нову патентну стратегію та підготувати стратегію у сфері прав інтелектуальної власності	-
Удосконалити законодавчу базу для розвитку нових цифрових продуктів, послуг та моделей бізнесу	Співтовариство	x	-	Запропонувати ініціативи щодо «авторської винагороди»	-

Як видно з табл. 3, відповідальність за переважною більшістю пунктів стосовно питань освіти і науки лежить виключно на ЄС. І лише у двох із п'яти заходах держави-члени повинні продемонструвати результати. Це свідчить про таке:

1. Європейська Комісія не має чіткого мандату щодо координації та реалізації політики у сфері освіти.
2. Європейська Комісія не є органом, що виробляє єдину політику у освітній сфері держав-членів ЄС.
3. Система освіти знаходиться у виключній компетенції держав-членів.

4. Європейська Комісія обмежена у своїх діях щодо пропонування повідомлень, стратегій та інших рекомендацій стосовно національних політик держав-членів у сфері освіти.

Таким чином, метою Повідомлення Комісії «Реалізація знань на практиці: широкоформатна інноваційна стратегія для ЄС» була спроба віднайти теоретичні підстави для розподілу відповідальності за сфери політики між європейським, національним та регіональним рівнями.

На сьогоднішній день розробки і стратегії ЄС в сфері інновацій зосереджені на такому (табл. 4):

Таблиця 4

Документи Європейської Комісії з питань освіти, науки, інноваційного розвитку
(розробка автора на основі джерела [5, с. 281–292])

Назва документа	Зміст документа	Мета впровадження
Єврокомісія, «Покращення трансферу знань між дослідницькими інститутами та промисловістю по всій Європі: залучення відкритих інновацій – Впровадження Лісабонської стратегії», Брюссель, 2007	Заходи, скеровані на поширення знань та результатів досліджень по ЄС; політика наближення ЄС щодо попередження однобічних дій держав-членів	Вдосконалення процесу передачі знань освітніх і дослідних інститутів промисловості та суспільству; підтримка держав-членів у прийнятті місцевих політик згідно з практикою ЄС та внесення можливих регіональних коригувань
Єврокомісія, «Стратегія у галузі прав промислової власності для Європи», Брюссель, 2008	Стратегії ЄС з прав інтелектуальної власності	Гармонізація процедур реєстрації патентів, торгових марок та інших форм прав інтелектуальної власності
Єврокомісія, «Європа – 2020 – «Керівна ініціатива – Інноваційний союз», Брюссель, 2010	Фінансування наукових досліджень, поширення знань в ЄС, підвищення мобільності дослідників	Зменшення фрагментації науки і освіти в Європі задля надання інноваційним ідеям ринкової форми; підтримка співпраці між промисловістю та дослідними інститутами

В цілому хочемо зазначити, що на сучасному етапі розвитку майже в усіх країнах ЄС на державному рівні сформовано законодавство щодо регулювання таких галузей: університети та інші заклади вищої освіти; наукові дослідження і розробки; діяльність компаній; права інтелектуальної власності; трансфер технологій. Всі країни мають деталізоване законодавство, яке стосується правового статусу, організації діяльності, фінансування, кар'єрного зростання в університетах та інших ВНЗ. Крім того, законодавство у сфері освіти в університетах ЄС також містить окремі елементи, пов'язані з управлінням науковими дослідженнями і розробками, трансфером технологій, передачею знань, правами інтелектуальної власності, патентами та ін.

В переважній більшості держав-членів ЄС наукові дослідження для реалізації національної політики розвитку економіки виконують ВНЗ, які належать до державного сектору. Але поряд з тим, у деяких країнах, таких як Італія, Португалія, Болгарія, Угорщина, Румунія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр, стратегія полягає у тому, що дослідження виконують і приватні ВНЗ. Цілі роботи ВНЗ для Європейського простору вищої освіти встановлюються Болонським процесом.

Слід також відзначити, що європейські країни приділяють увагу підвищенню ролі ВНЗ в суспіль-

стві не лише як центрів освіти, звертаючи першочергову увагу на підвищення якості освітніх послуг, але й соціальній складовій їх діяльності. З цієї позиції ВНЗ розглядаються як активні учасники регіонального розвитку, що мають взаємодіяти на постійній основі з органами місцевої влади, приймати участь у розробці стратегій розвитку регіону, підтримувати зв'язок із регіональними громадськими організаціями. Наслідком проведення цієї політики є підвищена увага ВНЗ до питання працевлаштування своїх випускників шляхом розвитку співпраці з державними установами і підприємствами регіону, відкриття на базі ВНЗ спеціальних служб зайнятості.

Розглянемо також таке важливе для підвищення ефективності функціонування ВНЗ питання як фінансова підтримка науково-дослідної діяльності. Законодавство ЄС про державну підтримку фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності складається з таких типів законодавчих актів: загальне рамкове законодавство; акти, створені на основі спільного плану політики; заходи, передбачені в бюджетному законодавстві. Також кожна країна-член ЄС запровадила свою систему державного фінансування науково-дослідної діяльності, яке найчастіше здійснюється через національні фонди. Фінансова підтримка науково-дослідної діяльності здійснюється шляхом надання певних фі-

нансових стимулів, таких як податкові пільги, запровадження цільових програм, проектів, грантів. Однією з відмінностей, що існує у системі фінансування науково-дослідної діяльності різних держав-членів ЄС є те, що у постсоціалістичних країнах до останнього часу фінансова підтримка науково-дослідної та інноваційної діяльності надавалась виключно державним закладам, а в інших країнах завжди активно підтримувався і приватний сектор. Так, до 2005 р. в Болгарії жоден з проектів у галузі наукових розробок, який фінансувався урядом, не розроблявся приватними бізнес-структурами [7, с. 320], а такі країни як Естонія, Литва, Румунія, Словаччина і сьогодні в основному спрямовують фінансову підтримку на державний сектор. Крім того уряди Румунії і Словаччини не акцентують увагу на зміцненні зв'язків між наукою і промисловістю.

Поряд із державним фінансуванням науково-дослідної діяльності всі країни-члени ЄС намагаються залучати приватне фінансування на конкурентній основі, а також іноземні інвестиції в національні науково-дослідні розробки. Так, у таких країнах як Австрія, Бельгія, Кіпр, Данія, Естонія, Греція, Угорщина, Литва, Мальта та Великобританія іноземне інвестування складає щонайменше 10% від загальних витрат на науково-дослідні розробки. Трохи менше (від 5 до 10%) міжнародне фінансування становить у Болгарії, Фінляндії, Франції, Ірландії, Латвії, Польщі, Словаччині, Словенії, Іспанії, Швеції. У решті країн-членів ЄС (Чехія, Німеччина, Португалія, Румунія) частка іноземних інвесторів у загальних обсягах витрат на національні науково-дослідні розробки становить менше 5% [7, с. 322].

У переважній більшості країн-членів ЄС (Франції, Польщі, Македонії, Греції, Словенії, Ірландії, Данії, Австрії, Німеччині, Бельгії та ін.) з метою надання підтримки малому і середньому бізнесу у придбанні науково-дослідних розробок, послуг з розробки нового продукту, консалтингу, навчання персоналу та т. ін. запроваджено схему ваучерів. Ваучер випускається національним агентством і встановлює зобов'язання здійснити виплату постачальнику послуги або відшкодувати суб'єкту малого чи середнього бізнесу оплату отриманих послуг. Сума коштів, що надається, обмежена (біля 20 000 євро [7, с. 323]), а процедура отримання ваучеру достатньо проста і швидка (форма заявки складає від однієї до шести сторінок, час затвердження від п'яти днів до трьох тижнів [7, с. 323]). У випадку, коли сума, необхідна на оплату послуг перевищує обсяг ваучеру, допускається спільне фінансування із підприємством малого чи середнього бізнесу. Постачальниками відповідних послуг є державні та приватні лабораторії, університети, приватні комерційні науково-дослідні установи, фірми, що працюють у сфері інтелектуальної власності, бізнес-консалтингу, приватні консультанти тощо. Схема щодо

ваучерів передбачає можливість залучення іноземних постачальників послуг.

В ЄС на загальносоюзному рівні та рівні окремих держав-членів розроблено інструменти підтримки інновацій та науково-дослідних розробок за рахунок залучення венчурного капіталу шляхом створення венчурних компаній і прямих інвестицій так званих «бізнес-ангелів» (заможних людей, зацікавлених у певних фірмах та бізнес-проектах). Вони включають законодавчі акти у сфері фінансування, бюджетні, податкові закони, накази міністерств тощо та спираються на державні стратегії науково-дослідної діяльності.

Інвестування відбувається у три етапи:

- надання початкового венчурного капіталу для проведення досліджень, оцінки та розвитку початкової концепції нової компанії;
- фінансування розробки нового продукту та початкового маркетингу старт-ап компанії (компанії, яка починає ринкову діяльність);
- розширення фінансування компаній, які виявились рентабельними, для їх подальшого розвитку та зростання.

Управління ресурсами, які виділяються ЄС для підтримки інновацій та науково-дослідних розробок, здійснює Європейський інвестиційний фонд через різноманітні програми. В залежності від програми, в рамках якої здійснюється фінансування, європейські експерти групують фінансові ресурси на підтримку інновацій і науково-дослідної діяльності у три категорії [7, с. 324–325]:

1. Ініціативи, які фінансуються із бюджету ЄС. Управління фінансуванням здійснюється через Програму підтримки швидкозростаючих та інноваційних компаній. В рамках програми бюджет ЄС виділяє 623 мільйони євро для початкових інвестицій в бізнес та інвестицій на стадії зростання компанії.

2. Ініціативи, які фінансуються структурними фондами. Управління фінансуванням здійснюється через Програму JEREMIE (Об'єднані європейські ресурси для моніторингу підприємств малого та середнього бізнесу). В рамках програми виділено 270 мільйонів євро для підтримки перспективних підприємств малого та середнього бізнесу.

3. Ініціативи, які фінансуються від імені Європейського інвестиційного банку. Ця частина ресурсів є найбільшою і становить 5000 мільйонів євро, які виділяються для фінансування венчурного (ризикового) капіталу для підтримки молодих, часто високо інноваційних компаній.

Крім цього кожна держава-член ЄС окремо фінансує національні інновації та науково-дослідні розробки через відповідні національні фонди. Декілька прикладів роботи зазначених фондів наведено у табл. 5.

Для підтримки наукових досліджень та розробок законодавством ЄС передбачено також певні

податкові пільги для підприємств і організацій, які їх продукують та надання пільг на отримання кредитів підприємствам, які їх використовують. Вони передбачаються у національних податкових кодексах, доповненнях до національних податкових кодексів, річних законах про бюджет та фінансових актах. У

доповіді організації Erawatch [8] досліджено питання надання податкових пільг на дослідження та розробки у державах-членах ЄС. На основі цієї доповіді зроблено узагальнення, представлені у табл. 6.

Таблиця 5

Національні фонди сприяння розвитку інновацій та науково-дослідних розробок держав-членів ЄС
(розробка автора на основі джерела [7, с. 325–327])

Країна	Назва фонду	Рік заснування	Основні напрямки діяльності
Великобританія	Інноваційний інвестиційний фонд Великобританії	2009	Інвестує у бізнес, що заснований на технологіях з великим потенціалом до зростання. Зосереджений на інвестуванні у зростаючі малі компанії, що працюють у сферах цифрових та біологічних наук, екологічно чистих технологій. Включає два напрямки: високі технології, навколишнє середовище
Франція	Фонд заохочення венчурного капіталу	2000	Сприяє залученню венчурного капіталу малими та середніми підприємствами для проведення досліджень, впровадження інноваційних технологій
Данія	Національний датський інвестиційний фонд	1992	Створений у формі приватного фонду венчурного капіталу. Інвестує безпосередньо у фірми, створює зобов'язання перед фондами венчурного капіталу, здійснює керівництво схемою гарантії кредитів
Фінляндія	Фонд «Інвестиції у Фінську промисловість»	1996	Інвестує у малі компанії з перспективними промисловими технологіями
Швеція	Шведський фонд промислового розвитку	1979	Сприяє промислового розвитку у Швеції. Фінансується державою та здійснює фінансування венчурного капіталу

Таблиця 6

Пільги підприємствам на науково-дослідні розробки у державах-членах ЄС
(розробка автора на основі джерела [8])

Види пільг	Країни, в яких застосовуються пільги
Зниження податків на інвестиції у дослідження та розробки	Австрія, Бельгія, Чехія, Данія, Франція, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Іспанія, Великобританія
Зниження податків для витрат на наукові кадри	Італія, Бельгія, Данія, Мальта, Нідерланди
Податкові пільги для університетів, які здійснюють науково-дослідну діяльність	Кіпр
Податкові пільги на реінвестування прибутку у розвиток компанії	Естонія
Податкові пільги на витрати на права інтелектуальної власності	Люксембург
Податкові пільги на венчурний капітал	Франція, Великобританія
Зменшення податків на патентні заявки	Бельгія

Також загальною практикою полегшення доступу малих і середніх підприємств до науково-дослідних розробок у державах-членах ЄС є надання їм кредитних пільг, які спрощують підприємствам доступ до кредитування і знижують пов'язані з цим витрати шляхом зменшення відсоткових ставок за

позиками. Кредитні стимули передбачаються в рамках національних стратегій розвитку держав-членів ЄС, розробляються у спеціальних програмах фінансової підтримки малих та середніх підприємств, закладаються в рамках структурних фондів на регіо-

нальному рівні. Національні схеми кредитного стимулювання підтримуються і міжнародними фінансовими установами, такими як Європейський інвестиційний фонд, який є складовою Європейського інвестиційного банку [7, С. 329] і спеціалізується на фінансуванні ризиків малих та середніх підприємств держав-членів ЄС.

Прикладом стимулювання на державному рівні доступу малих підприємств до науково-технічних розробок є підтримка співробітництва у сфері технологій між такими підприємствами та університетами і державними науково-дослідними центрами в Іспанії. Державна фінансова підтримка підприємствам надається у вигляді безвідсоткових кредитів для проведення досліджень та розробку інноваційних проектів у співпраці з університетами та науково-дослідними центрами через кредитні установи, обрані для цих цілей Міністерством освіти та науки Іспанії.

Ще одним важливим інструментом стимулювання розвитку ринків освітніх послуг держав-членів ЄС є підтримка комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності ВНЗ. Законодавча база щодо передачі знань та технологій у ЄС включає питання прав власності на дослідження та розробки, їх патентування, ліцензування та визначення роялті (платежів за користування правами інтелектуальної власності) за результатами досліджень ВНЗ. Так, у 2008 р. ЄС розробив Рекомендації щодо передачі інтелектуальної власності та знань [7, с. 333], які за своєю сутністю є кодексом усталеної практики з цього питання. Рекомендації встановлюють принципи здійснення ефективного управління ВНЗ та використання ними інтелектуальної власності, закріплюють принципи, якими вони мають керуватися під час розробки та перегляду власної інституційної політики. Зазначені Рекомендації покликані допомогти державам-членам ЄС адаптувати власну політику управління інтелектуальною власністю до загальноєвропейських вимог та підвищити ефективність трансферу знань. Крім того, у ЄС створено спеціальну робочу групу, яка дослідила питання проведення досліджень в університетах держав-членів ЄС та відповідні механізми передачі знань та технологій. Так, Франція, Великобританія, Німеччина, Чехія, Швеція, Данія, Люксембург, Угорщина, Нідерланди, Бельгія на законодавчому рівні зобов'язують університети співпрацювати з приватними підприємствами та суспільством в цілому з питань трансферу знань і технологій, а також всіляко їх заохочують до такої діяльності. Наприклад, у Данії ВНЗ мають право створювати товариства з обмеженою відповідальністю, які на комерційній основі займаються передачею знань і технологій, напрацьованих ВНЗ, приватним підприємствам; у Німеччині федеральні та земельні уряди стимулюють процес пере-

дачі знань ВНЗ до промисловості шляхом фінансування спеціальних програм спільних досліджень.

Інші країни також мають законодавство, яке регламентує передачу знань і технологій, але у більш загальній формі. Наприклад, у Фінляндії «Закон про університети» включає до місії університетів обов'язок співпрацювати з оточуючим середовищем та визначає як одну із складових освітніх завдань підвищення соціального впливу результатів проведених досліджень. Передача знань, напрацьованих ВНЗ, приватним підприємствам розглядається як складова місії університетів також у законодавстві Іспанії, Польщі та Литви.

У багатьох країнах-членах ЄС держава заохочує співпрацю університетів з підприємствами за допомогою заходів, які варіюються від проведення конференцій та семінарів з метою її активізації до фінансування залучення науковців на виробництво, а саме [7, с. 335]:

- проведення спільних конференцій і семінарів (Італія, Австрія, Словенія, Великобританія);
- фінансування співпраці та залучення дослідників у бізнес (Чехія, Великобританія, Данія, Естонія, Словенія, Іспанія);
- стимулювання створення та подальше фінансування фондів для спільних досліджень (Великобританія, Нідерланди, Німеччина, Данія, Іспанія, Ірландія, Угорщина);
- впровадження податкових пільг підприємствам, які співпрацюють з державними університетами (Словенія);
- впровадження схем інноваційних ваучерів для малих та середніх підприємств (Нідерланди, Естонія, Румунія, Кіпр, Чехія, Великобританія, Данія, Ірландія).

Схеми застосування інноваційних ваучерів на національному рівні існують щонайменше у дев'яти державах-членах ЄС [7, с. 335]. Їх метою є стимулювати малі та середні підприємства звернутися до ВНЗ за допомогою у проведенні досліджень та технологічних розробок.

З метою полегшення співпраці між наукою та бізнесом у державах-членах ЄС створюється відповідна інфраструктура, а саме: технологічні парки, бізнес-інкубатори (надання суб'єктам малого та середнього підприємництва на певних умовах та на встановлений час спеціально обладнаних приміщень та іншого майна з метою сприяння набуттю ними фінансової самостійності та створення умов для розробки і застосування інноваційних технологій), кластери (стійке об'єднання на тривалий період декількох підприємств єдиними матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками), організації у сфері трансферу технологій, діяльність яких регулюється національними законами. Так, законодавство Румунії визначає технологічний парк як «точно визначену територію, де наукові дослідження,

пов'язані з бізнесом, промислове виробництво та діяльність з надання послуг здійснюються із спеціальними стимулами з метою оптимізації використання людських та матеріальних ресурсів території» [7, с. 342]. Створення технологічного парку здійснюється на підставі договору між органами державної влади, підприємствами, університетами та іншими зацікавленими партнерами. Прикладом функціонування інкубаторів слугує французька програма «Регіональні інкубатори» від 1999 р., заснована на базі проведення національного конкурсу проектів.

Що стосується кластерів, то загального спеціального законодавства з регулювання їх діяльності в ЄС не існує. Переважна більшість кластерів в державах членах ЄС функціонують і фінансуються на регіональному рівні. Управління кластерами здійснюється спеціалізованими установами – кластерними організаціями, які є юридичними особами [7, с. 343]. Уряди держав-членів ЄС розробляють національні кластерні програми, в яких виділяється фінансування, визначається державний орган або кластерна організація, відповідальні за роботу кластера, визначаються правила участі підприємств у програмах. Так, в Іспанії в кластер були об'єднані десять технологічних центрів, чотири університети, чотири галузеві науково-дослідні центри та 14 інноваційних організацій-посередників [7, с. 344]. Підтримка бізнес-мереж і кластерів в ЄС передбачена Правилами Європейського фонду регіонального розвитку на період 2007-2013 рр. Стратегічними рекомендаціями щодо фінансової підтримки, Лісабонською стратегією. Вони рекомендують кілька чітких заходів із врахування пріоритету удосконалення знань та інноваційного зростання і виділяють на них у період 2007-2013 рр. близько 86 млрд євро.

У 2010 році Єврокомісія презентувала нову стратегію розвитку системи вищої освіти в ЄС – «Підтримка росту і зайнятості: Повістка для модернізації системи вищої освіти Європи» [8], в якій було проаналізовано основні проблеми вищої освіти в країнах-членах ЄС та визначено пріоритетність, послідовність їх подолання. Головною проблемою визнане те, що вища освіта країн-членів ЄС поки що не забезпечує повною мірою економіку достатньою кількістю людей, які володіють професійними компетенціями для створення нових робочих місць та забезпечення економічного зростання. Метою стратегії є збільшення кількості молодих спеціалістів з вищою освітою віком 30-34 років з 33,6% у 2010 р. до 40% у 2020 р. для покращення «економіки знань», створення ефективних зв'язків між учбовим процесом і дослідженнями, з одного боку, та бізнесом з виробництва інновацій – з іншого. У стратегії наголошується, що вища освіта у ЄС має орієнтуватися на потреби ринку праці шляхом збільшення відкритості для співпраці з бізнесом, що забезпечить випускників знаннями та навичками, які допомо-

жуть їм успішно адаптуватися до вимог ринку праці та змінам на ньому.

Для досягнення поставленої мети у стратегії визначено шість загальноєвропейських пріоритетів модернізації, які мають бути досягнуті всіма країнами-членами ЄС [8]:

- збільшити кількість випускників ВНЗ з одночасною диверсифікацією їхньої підготовки;
- покращити якість і компетентність вищої освіти;
- збільшити кількість освітніх можливостей для студентів, особливо трансграничних;
- розширити підготовку кадрів дослідників;
- зміцнити зв'язки між освітою, дослідженнями і бізнесом;
- зробити фінансування зазначених напрямків більш ефективним.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно констатувати наступне:

- ЄС приділяє велику увагу розвитку інноваційного суспільства шляхом стимулювання науково-дослідної діяльності у державах-членах;
- одне з провідних місць у досягненні поставленої мети відводиться ВНЗ та їх співпраці з підприємствами реального сектору;
- кожна держава-член розробляє і вдосконалює відповідну власну законодавчу базу, спираючись на документи, що пропонуються ЄС, такі як Лісабонська стратегія, різноманітні Повідомлення та Рекомендації Європейської Комісії;
- розроблені у країнах ЄС заходи стимулювання співпраці ВНЗ з виробничими підприємствами безумовно підвищують як внутрішню, так і зовнішню ефективність їх функціонування;
- розробка загальних рекомендаційних документів ЄС дозволяє підвищити ефективність діяльності окремих держав-членів зі стимулювання власної науково-дослідної діяльності і підвищує її ефективність за рахунок досягнення таких позитивних зовнішніх ефектів як ефект масштабу, синергетичний ефект, симбіотичний ефект і мультиплікаційний ефект.

Таким чином, у статті узагальнено європейський досвід реформування системи вищої освіти. Перспективами подальших наукових розробок в даному напрямі є застосування цього досвіду для розробки моделі розвитку вищої освіти України з метою підвищення ефективності функціонування національних ВНЗ.

Література

1. Черевичний Г. С. Європейський досвід інтернаціоналізації вищої освіти // Інноваційна політика та законодавство в Європейському Союзі та Україні: формування, досвід, напрямки наближення : матеріали міжнародного симпозіуму (Київ, 2-3 червня 2011 р.). – Київ, 2011. – С. 269–271.
2. Витримки з

аналітичної роботи Проекту «Ключові особливості інноваційної політики як основи для розробки заходів з посилення інновацій, що сприятимуть наближенню України до конкурентної економіки знань – порівняння ЄС та України» / За редакцією Гурдун Румпф, Джорджа Строгілопулоса, Ігора Єгорова (Київ, червень 2011 р.). – Київ, 2011. – 100 с. 3. **Шаповалова Л.** Професіоналізація як один із напрямів розвитку сучасної вищої освіти Франції / Л. Шаповалова // Вища школа : [науково-практичне видання]. – Київ, 2010. – С. 59–70. 4. **Використання помилок держави для з'ясування впливу вищої освіти на зростання** / П. Агіон, Л. Бустан, К. Гоксбі, Дж. Ванденбуше // Робочий документ. – Гарвардський університет, 2005. 5. **Ханнес Л.** Європерійська політика у сфері інновацій: законодавство та документи / Лео Ханнес, Філіп Шон // Матеріали міжнародного симпозіуму (Київ, 2 – 3 червня 2011 р.). – Київ, 2011. – С. 273–298. 6. **Сидоренко Т. В.** Економіка Іспанії в посткризовий період: перспективи модернізації / Т.В. Сидоренко // Міжнародна економіка. – 2011. – № 2. – С. 39–47. 7. **Авігдор Габріель.** Законодавство держав-членів ЄС у сфері інноваційної діяльності / Габріель Авігдор // Інноваційна політика та законодавство в Європейському Союзі та Україні: формування, досвід, напрямки наближення : матеріали міжнародного симпозіуму (Київ, 2 – 3 червня 2011 р.). – Київ, 2011. – С. 298–349. 8. **Інтернет** – сервер компанії «Erawatch» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www. erawatch-network.com](http://www.erawatch-network.com). – Заголовок з титулу екрану.

Чайка І.П. Досвід розвитку європейських ринків освітніх послуг

У статті узагальнено європейський досвід реформування системи вищої освіти з метою його застосування для розробки моделі розвитку вищої освіти України, підвищення ефективності функціонування національних ВНЗ.

Ключові слова: ефективність функціонування, ринок освітніх послуг, система безперервної освіти, професіоналізація.

Чайка И.П. Опыт развития европейских рынков образовательных услуг

В статье обобщен европейский опыт реформирования системы высшего образования с целью его применения для разработки модели развития высшего образования Украины, повышения эффективности функционирования национальных ВУЗов.

Ключевые слова: эффективность функционирования, рынок образовательных услуг, система непрерывного образования, профессионализация.

Chayka I. P. Experience of European Markets of Educational Services Development

In the article European experience of reformation of the system of higher education is generalized with the purpose of his application for development of model of development of higher education of Ukraine, increase of efficiency of functioning of national Institutions of higher learning.

Keywords: efficiency of functioning, market of educational services, system of continuous education, professional competences.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2015

Прийнято до друку 09.04.2015